

Światy wyobrazone Marcina Szczygielskiego

W mnogości problemów poruszanych przez literaturoznawstwo istotne miejsce zajmuje zagadnienie wyobraźni. Niewątpliwie jest to problem interesujący i ważny. Interesujący, gdyż „wektory wyobraźni”¹, kierunki jej ekspansji mogą zaskakiwać czytelnika i przenosić go w metaforyczną podróż poza granice rzeczywistości. Ważny, gdyż pozwala on mówić o istotnych problemach człowieka i możliwościach ich rozwiązania, niesie również z sobą sensy wychowawcze. A jest to ten wymiar kultury, który szczególne znaczenie ma w „literaturze osobnej”, skierowanej do młodszego czytelnika. Dlatego też przedmiotem niniejszych rozważań poświęconych wyobraźni będą powieści Marcina Szczygielskiego, jednego z najciekawszych współczesnych twórców „literatury osobnej”².

¹ P. Jezierski, *Wektory wyobraźni. Przekraczanie granic w tekstach kultury popularnej*, Gdańsk 2014.

² Twórczość Marcina Szczygielskiego (ur. w 1972 r.), pisarza, dziennikarza, grafika, jest bardzo różnorodna. Obejmuje ona grafikę, powieści dla dorosłego czytelnika (np. debiut literacki z 2003 r. *PL-BOY. Dziewięć i pół tygodnia z życia pewnej redakcji*, *Berek*, *Bierki*, *Poczet Królowych polskich*), sztuki teatralne (np. *Berek, czyli upiór w moherze*, *Furie*, *Kochanie na kredyt*) i – będące przedmiotem badań w tym artykule – powieści pozostające w obszarze literatury „osobnej”. Rok 2009 przyniósł debiut pisarza w dziedzinie literatury dla dzieci i młodzieży. Powieść *Omega* (2009) od razu zdobyła sobie uznanie. W 2010 roku pisarz otrzymał za nią wyróżnienie w II Konkursie Literatury Dziecięcej im. Haliny Skrobiszewskiej i w tym samym roku została ona wpisana na Listę Skarbów Muzeum Książki Dziecięcej. Powieść otrzymała także wyróżnienie w 50. Konkursie Najpiękniejsze Książki Roku 2009 organizowanym przez Polskie Towarzystwo Wydawców Książek, a także tytuł Książki Roku w konkursie literackim Polskiej Sekcji IBBY. Kolejne powieści Szczygielskiego, *Za niebieskimi drzewiami* (2010), *Czarny młyn* (2011), *Czarownica piętro niżej* (2013), *Arka czasu, czyli wielka ucieczka Rafała od wtedy przez kiedyś do teraz i wstecz* (2013), *Tuczarnia motyli* (2014), także zostały od razu dostrzeżone. Oprócz *Omegi* trzy kolejne powieści – *Za niebieskimi drzewiami*, *Arka czasu* i *Tuczarnia motyli* – zostały wpisane na Listę Skarbów Muzeum Książki Dziecięcej. Pisarz otrzymał także Grand Prix w II Konkursie Literackim im. Astrid Lindgren za *Czarny Młyn* (2010), Grand Prix oraz I Nagrodę w III Konkursie Literackim im. Astrid Lindgren za powieść *Arka czasu* (2013), Duży Dong i II nagrodę w konkursie literackim im. Haliny Skrobiszewskiej za powieść *Za niebieskimi drzewiami* (2011), Nagrodę Literacką Zielona Gąska 2013 Fundacji Zielona Gęś im. Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego dla powieści *Czarownica piętro niżej* (2014), Nagrodę Główną w Konkursie Literatury Dziecięcej im. Haliny Skrobiszewskiej za książki *Arka czasu* (2014) i *Tuczarnia Motyli* (2015). W 2015 pisarz otrzymał I nagrodę w IV Konkursie Literackim im. Astrid Lindgren za powieść *Teatr niewidzialnych*

Nie ulega wątpliwości, że wyobraźnia jest pojęciem złożonym, wymagającym w wyjaśnianiu przekraczania granic literaturoznawstwa i odwoływania się do innych nauk, głównie filozofii i psychologii³. Wyobraźnia (grec. *eikasia*, łac. *imaginatio* – urojenie, fantazja) została zdefiniowana jako zdolność do tworzenia wyobrażeń twórczych, przewidywania, uzupełniania i odtwarzania oraz jako zdolność przedstawiania sobie sytuacji, osób, przedmiotów czy zjawisk dotąd niewidzianych⁴. Z kolei wyraz pokrewny, „wyobrażenie”, definiuje się jako wywołany w świadomości obraz przedmiotu lub sytuacji, które w danej chwili nie oddziałują na narządy zmysłowe człowieka, opierający się na uprzednio poczynionych spostrzeżeniach i fantazji. W języku mamy liczne wyrażenia charakteryzujące wyobraźnię, na przykład: wyobraźnia poetycka, wyobraźnia twórcza, bogata, bujna, ale także chorobliwa czy uboga. Wyobraźnię traktuje się jako jedną z dyspozycji charakterystycznej wyłącznie dla człowieka. W nauce funkcjonuje także pojęcie wyobraźni antropologicznej, która dotyczy porządku ludzkiego, jakim jest kultura⁵. Jako synonimy wyobraźni wskazuje się słowa: fantazja (z łac. *phantasia* – wyobrażenie, widmo, zjawą) i imaginacja.

Powyższe definicje słownikowe oraz funkcjonujące w języku wyrażenia są punktem wyjścia rozważań na temat wyobraźni i wyobrażeń w literaturze. Ten silny związek wyobraźni i twórczości w ogóle widoczny jest w wyrażeniach, które towarzyszą pojęciu wyobraźni, na przykład „działanie twórcze”, „czynności twórcze”. Wyobraźnię uznaje się za główną dyspozycję twórcy warunkującą tworzenie sztuki (szczegółowo problemem tym zajmuje się filozofia twórczości). Jak już wcześniej zostało wspomniane, literaturoznawstwo korzysta z ustaleń filozofów i psychologów. Wskazywał na to szwajcarski historyk literatury Jean Starobinski w znanej rozprawie *Wskazówki do historii pojęcia*

dzieci. Dodać należy, iż w 2014 roku został uhonorowany Nagrodą Literacką „Guliwer w Krainie Olbrzymów” za dotychczasowe dokonania w dziedzinie literatury dziecięcej i młodzieżowej, natomiast w roku 2016 jego najnowsza powieść, *Kłątwa dziewiętych urodzin*, została uznana za Książkę Roku IBBY.

³ Zob. np.: W. Limont, *Analiza wybranych mechanizmów wyobraźni twórczej*, Toruń 1996; E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2002. Psycholog Dorota Maria Jankowska w artykule *Profilowa diagnoza wyobraźni twórczej – prezentacja nowej koncepcji twórczej i narzędzia* przedstawia koniunkcyjny model twórczej wyobraźni. Według badaczki mówi się o twórczych zdolnościach wyobrażeniowych wówczas, gdy następuje połączenie trzech wymiarów: obrazowości, oryginalności i transformatywności. Obrazowość jest tutaj rozumiana jako zdolność tworzenia wyraźnych wyobrażeń charakteryzujących się wysokim stopniem wyrazistości, złożoności, szczegółowości i elaboracją; nowość i niepowtarzalność to wyznaczniki oryginalności, natomiast transformatywność rozumiana jest jako zdolność do przekształcania, modyfikowania, transformowania stworzonych wyobrażeń, manipulowania nimi. D.M. Jankowska, *Profilowa diagnoza wyobraźni twórczej – prezentacja nowej koncepcji teoretycznej i narzędzia*, <http://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/3051/Dorota%20Maria%20Jankowska%20Profilowa%20diagnoza%20wyobrazeniowej%20prezentacja%20nowej%20koncepcji%20teoretycznej%20i%20narzedzia.pdf?sequence=1>, s. 286, 289–290 (dostęp: 26.03.2016).

⁴ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1993, s. 826.

⁵ A. Mencwel, *Wyobraźnia antropologiczna. Próby i studia*, Warszawa 2006.

wyobraźni opublikowanej w latach 70. ubiegłego wieku na łamach „Pamiętnika Literackiego”, przedstawiając historię tego pojęcia sięgającą starożytności⁶. W badaniach nad wyobraźnią korzystamy z ustaleń na przykład Carla Gustava Junga (archetypy jako ponadjednostkowe struktury wyobraźni, wyobrażenia zbiorowe⁷), Jeana-Paula Sartre’a, Gastona Bachelarda (wyobrażenia poetycka), Gilberta Duranda (antropologiczne struktury wyobraźni, wyobrażenia symboliczna), Jeana-Jacques’a Wunenburgera (wyobrażenia mito-poetyczna, w której mit uaktywnia wyobraźnię fabularną⁸). Prace na temat wyobraźni podkreślają złożoność tego problemu i możliwe różne perspektywy jego rozpatrywania⁹.

W moich rozważaniach chciałabym skoncentrować się na tym, w jaki sposób wyobraźnia przekracza różne granice: czasu, przestrzeni i ludzkiego umysłu. Wyobraźnia traktowana jest wówczas jako środek do przekraczania granic rzeczywistości, jako ta funkcja umysłu ludzkiego, w której realizuje się wolność człowieka.

W przypadku twórczości autora *Omegi* wyobraźnia odgrywa szczególną rolę. Zwróćmy uwagę, iż w opiniach znajdujących się na okładkach książek pisarza to właśnie wyobraźnia jest wskazywana jako jedna z głównych cech jego pisarstwa. Na przykład: „Wyobraźnia – jak zawsze olśniewająca! Wspaniały zmysł dramaturgiczny i poczucie humoru!” – czytamy na okładce *Czarownicy piętro niżej*¹⁰, „*Za niebieskimi drzwiami* Marcina Szczygielskiego to wspaniały dialog pomiędzy wyobraźnią autora a wyobraźnią czytelnika. W książce prawie wszystko jest nieoczywiste i zaskakujące – rządzi fantazja i sen...” – wypowiedzi Ewa Gruda, kierownik Muzeum Książki Dziecięcej¹¹.

Sam pisarz w jednym ze swoich wywiadów mówi: „Opowieść fantastyczna jest w moim odczuciu najlepszym sposobem przedstawienia świata młodego, czy bardzo młodego człowieka, bo dzieciństwo to czas, który w równym stopniu toczy się w świecie realnym, jak i w wyobraźni, a aspekty obu pozostawiają w nas ślad na całe życie”¹². Cytowane słowa autora *Arki czasu* ukazują, jak

⁶ J. Starobinski, *Wskazówki do historii pojęcia wyobraźni*, przeł. W. Kwiatkowski, „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 4, s. 217–232.

⁷ Zob. *Potęga świata wyobrażeń, czyli Archetypologia według Gilberta Duranda*, red. K. Falicka, Lublin 2002.

⁸ Por.: M. Karwowska, *Antropologia wyobraźni twórczej w badaniach literackich. Świat wyobrażony Brunona Schulza*, Łódź 2015 (badaczka przyjmuje perspektywę antropologiczno-mitokrytyczną).

⁹ Zob. np. M. Baranowska, *Surrealna wyobraźnia i poezja*, Warszawa 1984; A. Głutkowska-Polniak, *Wyobraźnia. Sztuka i design*, Katowice 2012.

¹⁰ M. Szczygielski, *Czarownica piętro niżej*, wyd. I, Warszawa 2013, czwarta strona okładki.

¹¹ M. Szczygielski, *Za niebieskimi drzwiami*, wyd. III, Warszawa 2014, czwarta strona okładki. Z tego wydania pochodzą wszystkie cytaty.

¹² *Fantastyka mnie elektryzuje*, wywiad A. Mieszwały i E. Skibińskiej z M. Szczygielskim, http://ryms.pl/artukul_szczegoly/57/index.html (dostęp: 15.06.2016).

ważne jest wkraczanie młodego człowieka w świat wyobraźni. Apoteoza wyobraźni przez twórcę widoczna jest w jego utworach, w szczególnym upodobaniu sobie gatunku powieści fantastycznej. Światy wykreowane przez pisarza są świadectwem bogatej wyobraźni twórcy. Prześledźmy kilka jej wybranych aspektów.

Piotr Jeziński w swojej pracy *Wektory wyobraźni* wskazuje, iż koncepcje zrodzone w umysłach twórców zmierzają poza granice osiągalne dla współczesnego człowieka¹³ – poza granice przestrzeni, czasu, technologii, ludzkiego umysłu i ludzkiego życia. Niech te kierunki staną się podstawą uporządkowania analizy światów przedstawionych w powieściach Szczygielskiego.

„Na tym wehikule – rzekł Podróżnik, podnosząc do góry lampę – zamierzam przebyć czas” – takim mottem zaczerpniętym z powieści *Wehikuł czasu* Herberta George’a Wellsa (1895) poprzedza Szczygielski swoją powieść o przemierzaniu czasu¹⁴. Mowa jest o *Arce czasu*, powieści poruszającej wątki związane z Holocaustem. Powieść historyczno-przygodowa *Arka czasu, czyli wielka ucieczka Rafała od kiedyś przez wtedy do teraz i wstecz* już w swym tytule zwraca uwagę na istotną w świecie przedstawionym kreację czasu. Akcja utworu rozgrywa się na dwóch płaszczyznach czasowych. Pierwsza dotyczy rzeczywistości wojennej, szczególnie losów żydowskiej Dzielnicy, którą główny bohater zamieszkuje wraz ze swoim Dziadziem. Druga płaszczyzna czasowa związana jest ze współczesnością – bohater za pomocą wehikułu przenosi się do czasów współczesnych, kiedy od zakończenia wojny mija już 70 lat.

Utwór przedstawia historię Rafała Grzywińskiego, chłopca pochodzenia żydowskiego, którego Dziadzio, Polak, próbuje ocalić, chcąc przemycić go poza granice warszawskiego getta (rodzice chłopca tuż przed wybuchem wojny wyjechali do Afryki). Świat rzeczywisty, między innymi za pomocą wykorzystania wątków onirycznych, przeplata się w tej powieści z rzeczywistością fantastyczną, wynikającą z bogatej wyobraźni czytanego bohatera. Dla małego chłopca ulubionym miejscem w Dzielnicy staje się biblioteka, w której pożycza książki o tematyce fantastyczno-przygodowej, na przykład *Dzieci kapitana Granta* Juliusza Verne’a, *Profesora Przedpotopowicza* Erazma Majewskiego, tam też młoda bibliotekarka Janka pożycza Rafałowi powieść *Wehikuł czasu* Wellsa.

„Za nic nie mogę się oderwać i czuję, że mam wypieki na policzkach. To najbardziej zajmująca książka, jaką w życiu czytałem!” (s. 30) – mówi bohater-narrator. To właśnie ta powieść będzie towarzyszyła Rafałowi w kolejnych

¹³ P. Jeziński, dz. cyt., s. 10.

¹⁴ M. Szczygielski, *Arka czasu, czyli wielka ucieczka Rafała od kiedyś przez wtedy do teraz i wstecz*, wyd. II, Warszawa 2015. Z tego wydania pochodzą wszystkie cytaty.

wydarzeniach, ponieważ jej egzemplarz wręcza bohaterowi Stella, dziewczyna, która pomaga mu uciec z getta. Powieść Wellsa staje się punktem wyjścia rozważań małego chłopca o czasie: „Chciałbym móc podróżować w czasie, choć nie wiem, czy wolałbym wyprawić się w przyszłość, czy w przeszłość – zastanawiałem się już nad tym. Tak czy siak, z pewnością warto by mieć taką możliwość” (s. 16). Pisarz od początku wprowadza motyw snu. Pierwszy sen pojawia się w dniu, kiedy Rafał zaczyna czytać książkę. Rafał zastanawia się: „Och, gdybym miał taki wehikuł... Przecież wystarczyłoby cofnąć się o kilka, kilkanaście lat i wszystkich uprzedzić o tym, co będzie!” (s. 31). Kiedy zamyka oczy, śni o tym, jak ostrzega Elojów (do tych bohaterów porównuje Żydów) przed Morlokami (metafora Niemców). W kolejnym śnie, gdy bohater znajduje się już po aryjskiej stronie, na terenie zoo, Rafał znajduje wehikuł czasu pozostawiony przez Podróżnika i z obawy przed zbliżającymi się Niemcami (Morlokami) uruchamia wehikuł i przenosi się do przyszłości. Tam spotyka swoją wnuczkę, Joannę Polisiuk, i... samego siebie. Uciekając przed goniącymi go chłopcami (którym zabrał chleb kopany przez nich jak piłkę), Rafał wpada pod samochód i... budzi się znów w swojej kryjówce na terenie zoo odnaleziony przez Emka i Lidkę, żydowskie dzieci ukrywające się tam. Choroba chłopca sprawia, że nie wie, czy to, co przeżył, zdarzyło się naprawdę, czy było tylko snem w gorączce. Spotkanie z Podróżnikiem również odbywa się w sytuacji, w której postrzelony przez Niemców Rafał traci przytomność. „Nie czuję niczego pod stopami – wiszę w pustce. Zadzieram głowę, próbując dostrzec gwiazdy nad sobą, ale nieprzenikniona czerń otacza mnie ze wszystkich stron” (s. 206) – opowiada bohater. Spotkanie z Podróżnikiem staje się okazją do rozważań o czasie, o tym, iż pamiętanie o przeszłości może nam pomóc budować lepszą przyszłość. Jak dowiadujemy się z epilogu, bohater przeżywa wojnę, po jej zakończeniu udaje mu się odnaleźć Dziadzia, a potem rodziców. Kiedy przypomina sobie swoich przyjaciół z zoo, zastanawia się: „A czasami... Czasami wydawało mi się, że statku wcale nie było. Że nie poznałem ani Emka, ani Miksia i Bursztyna, że nie spotkałem Lidki. Że to był tylko sen” (s. 213). Bohater ponownie przeżywa spotkanie z samym sobą, tym razem wraz z żoną Lidką obserwuje samego siebie, gdy pojawił się na chwilę w warszawskim zoo 70 lat po wojnie.

Przekraczanie granic czasu to znany w literaturze fantastycznej kierunek, w którym podąża wyobraźnia pisarza. Marcin Szczygielski wykorzystuje ten motyw nie tylko w warstwie fabularnej, ale także w funkcji wychowawczej, by zwrócić uwagę młodych czytelników na ogromną rolę pamięci o przeszłości i wykorzystania jej w celu budowania lepszej przyszłości. Na taką rolę pamięci zwraca bohaterowi uwagę Podróżnik:

Lecz im dłużej nim [wehikułem] podróżuję, tym mocniej się upewniam, że nie jest wcale potrzebny. Przyszłość wynika z przeszłości. Jeśli pamięta się o tym, co było – zarówno o dobrych, jak i o złych rzeczach, które się wydarzyły – można kształtować przyszłość tak, aby była lepsza od przeszłości (s. 208).

Kreacja przestrzeni w tym utworze odznacza się wysokim stopniem uszczegółowienia, pisarz przedstawia różne aspekty codzienności w Dzielnicy i w okupowanej Warszawie. Te poznawcze walory powieści widocznie wynikają z dużej wiedzy autora o tamtym świecie. Na jej źródła wskazuje w *Postwoiu* powieści, wymieniając książki historyczne: *Papierosiarzy z placu Trzech Krzyży* Józefa Ziemiana i *Ludzi i zwierzęta* Antoniny Żabińskiej czy bezpośrednio rozmowy ze świadkami ówczesnych wydarzeń – świadkami, którzy podróżują w czasie nie za pomocą wehikułu, ale „zwyczajnie, na piechotę” (s. 221). Powieść wpisuje się w nurt literatury tożsamościowej¹⁵. Grzegorz Leszczyński zauważa, iż *Arka czasu* „ukazuje rzeczywistość jako palimpsest, w którym na to, co współczesne, nałożone jest to, co zdarzyło się w nieodległej przeszłości, w czasie Zagłady, terroru, przerażenia i śmierci”¹⁶. Badacz dodaje, iż powieść Szczygielskiego (podobnie jak *Powiem Julce* Krystyny Siesickiej, *Kotka Brygidy* i *XY* Joanny Rudniańskiej) nie jest utworem historycznym, wpisuje się natomiast „w nurt myślenia o przeszłości jako części nowych czasów”, a ten jej „ahistoryzm, tę współczesność wyraźnie wydobywa perspektywa narracyjna”¹⁷.

Przekroczenie granic czasu pojawia się także w *Omedze*, debiutanckiej powieści Szczygielskiego skierowanej do młodego czytelnika¹⁸. Tam główna bohaterka przenosi się na chwilę w czasy II wojny światowej, spotykając duchy zmarłych żołnierzy. Wtedy też zombi jej zmarłej babci widzi swojego pierwszego męża, który zginął w czasie wojny:

– On jest... Jego nie ma, kochanie – mówi Babula ze smutkiem. – Jest tylko wspomnieniem.

– Ty przecież też nie żyjesz, a jesteś!

– Ale inaczej. Ja przeżyłam swoje życie od początku do końca, umarłam i wróciłam jako zombi. A on został tu na zawsze, po tej stronie rzeki, przyglądając się walkom na drugim brzegu.

– Chcesz powiedzieć, że to jego dusza...

– Ależ nie, kochanie. To jego miłość, rozpacz i tęsknota. Jest jak stempel zostawiony w tym miejscu, rozumiesz? Jak echo (s. 258).

¹⁵ G. Leszczyński, „*Kto ty jesteś?*” *Literatura XXI w. w poszukiwaniu tożsamości młodego pokolenia*, [w:] *O tym, co Alicja odkryła... W kręgu badań nad toposem dzieciństwa i literaturą dla dzieci i młodzieży*, red. A. Ungeheuer-Gołąb, M. Chrobak, M. Rogoż, Kraków 2015, s. 166–183.

¹⁶ Tamże, s. 172.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ M. Szczygielski, *Omega*, wyd. I, Warszawa 2009. Z tego wydania pochodzą wszystkie cytaty.

Płaszczyzny czasu mieszają się, żołnierze, którzy próbują przedostać się pontonem na drugi brzeg rzeki, mówią do Omegi: „Będziemy płynęli nie tylko przez te kilkaset metrów, ale także przez kilkadziesiąt lat wstecz” (s. 282). Okazuje się, że Omega dzięki pomocy udzielonej żołnierzom, ratując im życie, zmieniła przeszłość. Jednak to nie pokonywanie granic czasu ma w tej powieści tak wielkie znaczenie, lecz przekraczanie granic przestrzeni.

Kompozycja *Omegi* oparta jest na popularnym i często pojawiającym się w tekstach motywie fabularnym, polegającym na wciągnięciu głównego bohatera do gry komputerowej. Tytułowa Omega (to internetowy nick Joanny Kamińskiej), uwielbiająca wszelkie gry komputerowe, w dniu swoich dwunastych urodzin otrzymuje dziwnego e-maila bez nadawcy z propozycją wejścia w grę. Wciśnięcie przez Joannę klawisza „Enter” rozpoczyna grę, w której zgodnie z konwencją bohater musi przejść kolejne poziomy, wykonując określone zadania, budując swoją drużynę (tu złożoną z zombi) czy zabierając z sobą zdobyte przedmioty (np. świetlny miecz). Ten częsty w tekstach popularnych motyw został przez pisarza bardzo rozbudowany. Powieść obfituje w zaskakujące zdarzenia, pomysłowe postacie. Wyobrażenia twórcy podsuwa czytelnikowi niesamowite światy, przez które Omega przechodzi w trakcie gry. Mamy więc szkołę (w której młodzież stoi w określonym zbiorze, np. „cykorów i tchórz”, „okularników”, „bogaty”), cmentarz żywych trupów (na którym Omega spotyka m.in. zombi swojej zmarłej babci), ponury świat klaunów wysysających z ludzi radość rządzony przez tajemniczego Wiggly-Giggly, restrykcyjny świat Konstytucji, Klinikę dla Mniej lub Bardziej Nieprzystosowanych czy Filtry Czasu, miejsca zapomnianych, w którym przebywają na przykład aktorzy zapomnianych spektakli czy filmów. Wyobrażenia pisarza tworzy światy pełne przygód i zaskakujących zdarzeń, nierealnych postaci i rzeczy: plecak, w którym może się wszystko zmieścić, dom z surowego mięsa (z wampirzycami z nieludzkimi twarzami zatruwającymi krew, będącymi metaforą złości, zazdrości, zemsty, zdrady i zawiści), skanowanie zombi do komputera (aby umożliwić im ucieczkę przed „nieumarłymi”), elektryczne jaskółki, Olimpiadę Zmysłów, „wypościg” na strusiach, ucieczkę przed wilkołakami. Pisarz chętnie korzysta z poetyki absurdu i powieści grozy. Omedze często towarzyszy uczucie strachu: „Omega błędnie, oblewa ją zimny pot, a serce podjeżdża do gardła” (s. 570), pojawiają się stwory przerażające swym wyglądem i zachowaniem, niektóre wydarzenia rozgrywają się w ogromnej ciemności. Pisarz parodiuje też powieść grozy, czego przykładem mogą być obrazy ożywionej ręki zombi schowanej do torebki Babuli, mdlejącej „gadającej szalonej czaszki”, nagiego „wilkonietoperzopodobnego” wilkołaka Lobo czy klauna z oczyma jak „czerwone banieczki wypełnione krwią” wywracającego się na scenie.

Omega odbywa wirtualną podróż (*homo viator*), podczas której poznaje samą siebie i dojrzewa. Omega już na pierwszych kartach powieści ukazana jest jako dziewczynka, która stroni od rówieśników, woli przebywać w wirtualnym świecie niż w rzeczywistości („Omega nie ma wielu przyjaciół w realu, właściwie nie ma ich wcale”; s. 29). Na trudne przeżycia związane z dorastaniem nakładają się problemy rodzinne – rozpad związku rodziców i w końcu odejście taty i wejście w związek z inną kobietą, przeprowadzka i zmiana szkoły, śmierć babci, osamotnienie mamy. Omega musi sobie poradzić z trudnymi emocjami. A w grze, w którą wciągnął ją ktoś tajemniczy, to właśnie te złe emocje (złość, zawiść, zazdrość) doprowadzają do utraty wirtualnego życia i sprawiają, iż nie może ona przejść na kolejny poziom. Omega („najślabsze ogniwo olimpiady”, „chodząca porażka naszej olimpiady”), ulegając negatywnym emocjom, trzykrotnie nie może przejść Olimpiady Zmysłów. Nie tylko poznaje samą siebie („Kim jesteś?”, „Ale kim jest Omega?”, „Powiedz nam w takim razie, kim jesteś wtedy, kiedy nie jesteś sobą” [s. 363, 367] – słyszy Omega w teleturnieju), poprzez udział w grze uczy się także, jak budować właściwe relacje z innymi. W wirtualnej wędrówce towarzyszą jej dziecko bez płci, które samo zadecyduje, czy chce być chłopcem czy dziewczynką, i zombi zmarłej babci. To właśnie Babula staje się dla Omegi przewodnikiem, to ona wierzy w jej dobroć i przestrzega ją przed złym postępowaniem. Przykładem może być choćby sytuacja w Konstytucji. Tam Omega, żeby przejść na kolejny poziom, decyduje się zostać Funkcjonariuszem Kodeksu i wręcza mieszkańcom absurdalne mandaty, napawając się władzą, której nigdy wcześniej nad nikim nie miała:

Czarny długopis jest jak czarodziejska różdżka – gdy tylko bierze go w palce, wszyscy stają się przymilni, łaszą się, proszą, ponizają przed nią. A gdy otwiera swój czarny notes, może zrobić z nimi wszystko. Po prostu wszystko. Jakie to uczucie? Mieści się w nim zawstydzenie i przyjemność, pogarda i litość. Jest bardzo przyjemne, ale też nieco... brudne (s. 434).

Babula przestrzega Omegę przed takim postępowaniem, staje w obronie tych, którzy mają otrzymać mandat, w przeciwieństwie do Dziecka czerpiącego z tych działań ogromną radość. Ostatecznie Omega, kiedy poprzez nałożenie nadmiernego podatku zabiera chłopcu jego młodość, sprzeciwia się prawu rządzącemu w Konstytucji i zostaje zabrana przez funkcjonariuszy, co ku jej zdumieniu jest równoznaczne z przejściem na kolejny poziom. Towarzyszące Omedze Dziecko bardzo szybko rośnie, z upływem gry staje się coraz bardziej złe. „Jesteś takie... takie podłe! Przedtem takie nie było!” (s. 446) – wykrzykuje Omega w Klinice dla Mniej i Bardziej Nieprzystoso-

wanych. Dziecko zagadkowo odpowiada: „Jestem tym, czym wydaje ci się, że ty nie jesteś” (s. 446). Rosnące szybko Dziecko coraz częściej przyjmuje złą postawę – im lepsza staje Omega, tym ono jest coraz gorsze. Kulminacyjny moment następuje wówczas, gdy Omega po raz kolejny znajduje się na poziomie Olimpiady Zmysłów i jej zadaniem jest wybrać odpowiednie perfumy dla Babuli. Omega musi po zapachu rozpoznać te, dzięki którym Babula na jakiś czas ożyje, pozostałe dwa perfumy sprawią, że Babula wróci na zawsze tam, skąd przyszła, albo zapomni o wszystkich i o wszystkim i stanie się bardzo samotna. Kiedy Omega prawidłowo rozpoznaje odpowiednie perfumy, Dziecko żąda od niej spełnienia obietnicy. Omega ma spełnić jego prośbę, a tą prośbą jest podanie Babuli perfum, za pomocą których wróci ona tam, skąd przyszła. Jeśli Omega tego nie wykona, dopuści się Zdrady, a tym samym straci ostatnie wirtualne życie. Bohaterka staje przed trudnym wyborem, jednak miłość do Babuli zwycięża, Omega nie spełnia obietnicy. Kiedy promień zdrady leci w kierunku Omegi, by odebrać jej życie, Babula odpycha Omegę i wiązka światła z miecza wnika w jej ciało. Kiedy Omega jest sama na kolejnym poziomie, zastanawia się:

Przez cały ten czas starała się nie myśleć o Babuli i o tym, co się stało na poziomie olimpiady, ale teraz te zablokowane wspomnienia napływają jak wysoka fala. Babula poświęciła się dla niej. Trudno powiedzieć, że umarła dla Omegi, bo przecież nie żyła już od pewnego czasu, niemniej poświęciła dla niej swoje istnienie. Kiedy Babula umarła naprawdę, Omega nie odczuwała specjalnego żalu. Właściwie nie odczuwała niczego konkretnego. [...] Teraz sytuacja wygląda inaczej. Omega poznała Babulę tak, jak nie poznała jej nigdy we wcześniejszym życiu. I uzmysłowiła sobie, jak ważną osobą jest dla niej babcia i jak bardzo będzie jej teraz obecności Babuli brakowało. Po raz pierwszy w życiu Omega odczuła prawdziwy, głęboki, przejmujący smutek i żal wynikający z tego, że coś złego spotkało nie ją, ale kogoś innego, kto był dla niej ważny i bliski (s. 501–502).

Dzięki obecności w świecie wirtualnym Omega-Joanna stanie się lepszym człowiekiem w rzeczywistym świecie. Zanim jednak ukończy grę, musi zmierzyć się sama z sobą, ze swym lustrzanym odbiciem, które okazuje się... Dzieckiem, składającym się z wad, których pozbywała się Omega w czasie gry. Wykorzystany przez Szczygielskiego motyw lustra jako przejścia do innego świata pozwala bohaterce przekroczyć granice wirtualnej przestrzeni i wrócić do rzeczywistości. Świat wirtualny, w którym znalazła się dziewczynka, miesza się z rzeczywistym światem bohaterki. W końcowych scenach, w których Omega wróciła do rzeczywistości, oglądając z mamą telewizję, słyszy o niecodziennych wydarzeniach, które rozgrywały się jesienną porą w Warszawie, a w których brała ona udział jako uczestniczka gry.

Omega jest w istocie powieścią inicjacyjną, powieścią¹⁹ o dojrzwaniu, o poznawaniu samego siebie, o rozwoju polegającym na odrzucaniu wad i przyjmowaniu postawy empatycznej. Autor, wykorzystując konwencję powieści fantastyczno-przygodowej, poetykę absurdu i grozy, popularny motyw wejścia człowieka do gry komputerowej, tworzy światy świadczące o ogromnej wyobraźni pisarza. W powieściach Szczygielskiego odnajdziemy wiele motywów spotykanych często w literaturze fantastycznej, jednak ich połączenie z ważną problematyką aksjologiczną i wprawnym stylem pisarza tworzy teksty bardzo oryginalne, zabawne, wzruszające, porywające za sobą czytelnika.

Utwarem, w którym wyobraźnia przekracza granice ludzkiego umysłu, jest powieść *Za niebieskimi drzwiami*. Wykorzystując poetykę grozy, autor ukazał świat, który dotąd wymyka się jednoznacznym ustaleniom medycznym – świat wewnętrzny człowieka pogrążonego w śpiączce. Historia dwunastoletniego Łukasza Borskiego, który wraz z matką ulega wypadkowi samochodowemu, jest pełna magii. W trudną rzeczywistość – długotrwały pobyt w szpitalu, nieustający i dokuczliwy ból w kolanie, śpiączkę mamy, konieczność wyjazdu z Warszawy do nieznannej wcześniej ciotki – wkracza srebrny świat za niebieskimi drzwiami pensjonatu „Wysoki Kliff” w nadmorskim Brzegu. Świat ten jednocześnie wzbudza w bohaterze zachwyt i lęk. Turkusowa zieleń pokryta srebrnym nalotem, szare pnie drzew z jedwabistym połyskiem powykręcane jak korkociągi, ogromne słońce o srebrzystym blasku, fiołkowe niebo, niesamowite srebrnopióre ptaki przypominające ważki – taki świat widzi Łukasz, kiedy przypadkowo odkrywa, iż niebieskie drzwi do jego pokoju prowadzą do innego świata. Bohater zastanawia się: „Oszalałem. Jak ludzie w filmach. Albo nie... Być może niebieskie drzwi to portal prowadzący do innego świata. Jak w bajce. Albo jak w jakimś filmie właśnie. Świat równoległy...” (s. 88). Łukasz odkrywa też za pozostałymi drzwiami pensjonatu inne światy. Jednak żaden z nich nie jest tak fascynujący jak srebrny świat. W błękitnosrebrnym świecie Łukasz odkrywa opuszczone miasteczko i Krawca. Fantastyczna postać Krawca wzbudza w chłopcu strach. Łysy starzec, bez brwi, bez warg, z odstającym uszami i z szarozółtymi oczami o maleńkich źrenicach sprawia za pomocą swoich nici, że kolano Łukasza przestaje boleć, ale w zamian chce, aby chłopiec zabrał do swojego świata srebrną nić. Srebrna nić zaczyna zmieniać świat rzeczywisty – ciotka powoli zmienia się w pająka, pensjonat zostaje coraz bardziej pokryty pajęczynami. Akcja utworu rozgrywa się od tej pory w dwóch światach.

Pisarz w kreacji świata za niebieskimi drzwiami korzysta z rozwiązań charakterystycznych dla powieści science fiction. Mamy więc owoce nazwane

¹⁹ *Z problemów prozy. Powieść inicjacyjna*, red. W. Gutowski, E. Owczarz, Toruń 2003.

przez naukowców glomeramenami, które tak naprawdę są rodzajem encyklopedii historycznej, ptaki zwane aryniami będące efektem działania inżynierii genetycznej. To świat za prawie trzy miliardy lat, świat po katastrofie. Elementy fantastyczno-naukowe połączone z poetyką grozy dają znakomite efekty – wciągają czytelnika w pełną niesamowitych przygód rzeczywistość. Jednocześnie przez cały czas główny bohater zmagają się z bolesnymi doświadczeniami – śpiączką mamy, wychowywaniem się bez ojca, o którym nic nie wie. Otwarte zakończenie powieści, zaskakujące dla czytelnika, pozostawia go z uczuciem, iż świat snu, świat wyobraźni i świat rzeczywisty mają na siebie znacznie większy wpływ, niż nam się wydaje.

Powieści Marcina Szczygielskiego są świadectwem ogromnej wyobraźni pisarza, która jest niewątpliwie wsparta także literaturą. Już w debiutanckiej powieści, *Omedze*, pisarz zwraca się do czytelnika: „Wychowałem się na książkach Edith Nesbit, Frances Hodgson Burnett, P.L. Travers, Astrid Lindgren, Tove Jansson, Mary Norton, Michaela Ende i oczywiście Lewisa Carrolla”²⁰. Fascynacja literaturą kreatywną zaowocowała upodobaniem twórcy do powieści fantastyczno-przygodowych z elementami grozy. W kreacji świata przedstawionego pisarz często korzysta ze znanych w literaturze rozwiązań. Oprócz elementów powieściowej rzeczywistości scharakteryzowanych w poprzednich częściach artykułu mamy jeszcze przenoszenie się w przeszłość za sprawą albumu ze starymi zdjęciami, ducha ukrywającego się na strychu, mówiące zwierzęta, tajemniczy ogród ze Zdradliwymi Liliami (*Czarownica piętro niżej*), ożywione przedmioty atakujące ludzi (*Czarny młyn*). Zawsze są to jednak światy oryginalne, zaskakujące i wciągające czytelnika. Edward Nęcka, badając istotę twórczości, wyjaśnia, iż „ludzie podejmujący aktywność twórczą wiedzą – przynajmniej intuicyjnie – że twórczy oznacza «nowy» i «wartościowy»”²¹. Biorąc pod uwagę te aspekty, wyobraźnię Marcina Szczygielskiego można ocenić bardzo wysoko.

Bibliografia podmiotowa

- Szczygielski M., *Arka czasu, czyli wielka ucieczka Rafała od kiedyś przez wtedy do teraz i wstecz*, wyd. II, Warszawa 2015 (wyd. I – 2013).
 Szczygielski M., *Czarny młyn*, wyd. II, Warszawa 2015 (wyd. I – 2011).
 Szczygielski M., *Czarownica piętro niżej*, wyd. I, Warszawa 2013.
 Szczygielski M., *Omega*, wyd. I, Warszawa 2009.

²⁰ M. Szczygielski, *Słowo od Marcina* [w:] tegoż, *Omega*, s. 597.

²¹ E. Nęcka, J. Sowa, *Człowiek – umysł – maszyna. Rozmowy o twórczości i inteligencji*, Kraków 2005, s. 164.

Szczygielski M., *Tuczarnia motyli*, wyd. I, Warszawa 2014.

Szczygielski M., *Za niebieskimi drzwiami*, wyd. III, Warszawa 2014 (wyd. I – 2010).

Bibliografia przedmiotowa

Baranowska M., *Surrealna wyobraźnia i poezja*, Warszawa 1984.

Fantastyka mnie elektryzuje, wywiad A. Mieszły i E. Skibińskiej z M. Szczygielskim, http://ryms.pl/arttykul_szczegoly/57/index.html (dostęp: 15.06.2016).

Glutkowska-Polnack A., *Wyobraźnia. Sztuka i design*, Katowice 2012.

Jankowska D.M., *Profilowa diagnoza wyobraźni twórczej – prezentacja nowej koncepcji teoretycznej i narzędzia*, <http://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/3051/Dorota%20Maria%20Jankowska%20Profilowa%20diagnoza%20wyobraZni%20tworczej%20prezentacja%20nowej%20koncepcji%20teoretycznej%20i%20narzedzia.pdf?sequence=1> (dostęp: 26.03.2016).

Jeziński P., *Wektory wyobraźni. Przekraczanie granic w tekstach kultury popularnej*, Gdańsk 2014.

Karwowska M., *Antropologia wyobraźni twórczej w badaniach literackich. Świat wyobrażony Brunona Schulza*, Łódź 2015.

Leszczyński G., „Kto ty jesteś?” *Literatura XXI w. w poszukiwaniu tożsamości młodego pokolenia* [w:] *O tym, co Alicja odkryła... W kręgu badań nad toposem dzieciństwa i literaturą dla dzieci i młodzieży*, red. A. Ungeheuer-Gołąb, M. Chrobak, M. Rogoż, Kraków 2015, s. 166–183.

Limont W., *Analiza wybranych mechanizmów wyobraźni twórczej*, Toruń 1996.

Mencwel A., *Wyobraźnia antropologiczna. Próby i studia*, Warszawa 2006.

Nęcka E., Sowa J., *Człowiek – umysł – maszyna. Rozmowy o twórczości i inteligencji*, Kraków 2005.

Nęcka E., *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2002.

Potęga świata wyobrażeń, czyli Archetypologia według Gilberta Duranda, red. K. Falicka, Lublin 2002.

Starobinski J., *Wskazówki do historii pojęcia wyobraźni*, przeł. W. Kwiatkowski, „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 4, s. 217–232.

Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, Warszawa 1993.

Woźniak M., *Wyobraźnia (historyczna) i jej rola w procesie badania przeszłości*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 2, s. 41–53.

Z problemów prozy. Powieść inicjacyjna, red. W. Gutowski, E. Owczarz, Toruń 2003.

Abstrakt

Przedmiotem refleksji poświęconej wyobraźni są powieści Marcina Szczygielskiego *Arka czasu, czyli wielka ucieczka Rafała od kiedyś przez wtedy do teraz i wstecz*, *Omega* oraz *Za niebieskimi drzwiami*. Rozważania skoncentrowane są na tym, w jaki sposób wyobraźnia przekracza różne granice: czasu, przestrzeni i ludzkiego umysłu. Wyobraźnia traktowana jest wówczas jako środek do przekraczania granic rzeczywistości,

jako ta funkcja umysłu ludzkiego, w której realizuje się wolność człowieka. Fascynacja literaturą kreatywną zaowocowała upodobaniem twórcy do powieści fantastyczno-przygodowych z elementami grozy. W kreacji świata przedstawionego pisarz często korzysta ze znanych w literaturze rozwiązań, zawsze są to jednak światy oryginalne, zaskakujące i wciągające czytelnika, dlatego też wyobraźnię twórczą Marcina Szczygielskiego można ocenić bardzo wysoko.

Słowa kluczowe: wyobraźnia, światy wyobrażone.

Abstract

Marcin Szczygielski's Imagined Worlds

The novels by Marcin Szczygielski *Arka czasu, czyli wielka ucieczka Rafała od kiedyś przez wtedy do teraz i wstecz*, *Omega* and *Za niebieskimi drzwiami* are the subject of reflection on imagination. The reflections are concentrated on the way imagination crosses different borders of: time, space and human mind. Imagination is treated then as a means of crossing the borders of reality, as a function of human mind in which man's freedom is achieved. Fascination with creationist literature resulted in creator's liking for fantasy and adventure novels with elements of horror. In the creation of the presented world, the writer often uses solutions that are well-known in literature. However, these are always original and surprising worlds that absorb the reader. For this reason, Marcin Szczygielski's creative imagination may be highly valued.

Keywords: imagination, imagined worlds.